

نگین‌های ۱۹
زبان‌شناسی

عشق صوفیانه در آینه استعاره

نظام‌های استعاری عشق در متون عرفانی
منثور بر اساس نظریه استعاره‌شناختی

دکتر زهره هاشمی

دَر نَکْجَدِ عَشْقِ دَرِ گَفت و شنید
عشق در یایست قعرش ناپدید

ژرفا و گستردگی مفهوم عشق در نزد عرفا از یکسو و رازگونی و بیان ناپذیری آن از سوسوی دیگر موجب اهمیت و ارزشمندی این مفهوم در عرفان و تصوف شده است. به گونه‌ای که از همان ابتدا ایشان برای توصیف و بیان آن متوسل به زبان خاص خود شده‌اند. در این میان استعاره از جهت قابلیت‌های تصویری و انتقال، مهم‌ترین ابزار زبانی در ذکر تجربه‌های بیان ناپذیر عارفان بوده است.

کتاب حاضر برگ دیگری از جستجوگری‌های دراز دامن در باب شناخت و نحوه تلقی صوفیان از «عشق» است که نگارنده آن تلاش دارد با به کارگیری «نظریه استعاره شناختی» شبکه‌ها و سامانه‌های استعاری خرد و کلان عشق را در ذهنیت عرفایی چون خواجه احمد غزالی، عین‌القضات و ... ترسیم کند و چگونگی ادراک ایشان از این مفهوم را تحلیل و تبیین نماید. در فصل نخست این اثر به منظور فراهم ساختن چشم‌انداز و پیش‌زمینه‌ای از نظریه استعاره شناختی، چارچوب نظری تبیین شده، فصل دوم به بررسی «عشق» و «محبت» در آثار عرفانی منشور از قرن دوم تا هشتم هجری اختصاص یافته و در فصل سوم نظام‌های استعاری عشق در پنج متن سوانح‌العشاق، تمهیدات، عبهر‌العاشقین، لواطح و لمعات بررسی شده است.

۳۹۵۰۰ تومان

-
- سرشناسه
عنوان و نام پدیدآور : هاشمی، زهره، -
عشق صوفیانه در آینه استعاره : نظام های استعاری عشق در متون عرفانی منثور
بر اساس نظریه استعاره شناختی / زهره هاشمی.
- مشخصات نشر : تهران: نشر علمی، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری : ۳۸۹ ص.
شابک : ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۳۰۰-۰
- وضعیت فهرست نویسی : فیپا
موضوع : استعاره در ادبیات
موضوع : عشق (عرفان) در ادبیات
رده بندی کنگره : PIR۴۰۵۳/الف۱۴۶هه۲۱۳۹۴
رده بندی دیویی : ۸۷۱/۰۰۸
شماره کتابشناسی ملی : ۳۹۱۷۳۹۷
-

عشق صوفیانه در آینه استعاره

نظام‌های استعاری عشق در متون عرفانی مثنوی براساس
نظریه استعاره شناختی

دکتر زهره هاشمی

خیابان انقلاب - مقابل دانشگاه تهران شماره ۱۲۲۴

تلفن: ۶۶۴۶۰۶۶۷ فکس: ۶۶۴۹۶۶۱۱

عشق صوفیانه در آینه استعاره

نظام های استعاری عشق در متون عرفانی منثور

بر اساس نظریه استعاره شناختی

دکتر زهره هاشمی

چاپ اول: ۱۳۹۴

تیراژ: ۷۰۰ نسخه

لیتوگرافی: کوثر

چاپ: رامین

صحافی: حقیقت

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۰۴-۳۰۰-۰

مرکز پخش: انقلاب - خیابان ۱۲ فروردین - شهدای ژاندارمری - پلاک ۱۰۳

تلفن تماس جهت دریافت کتاب در منزل یا محل کار: ۱۲ و ۵۱۱-۶۶۴۶۰۷۲-۶۶۴۶۳۰۷۲

یادداشت ناشر

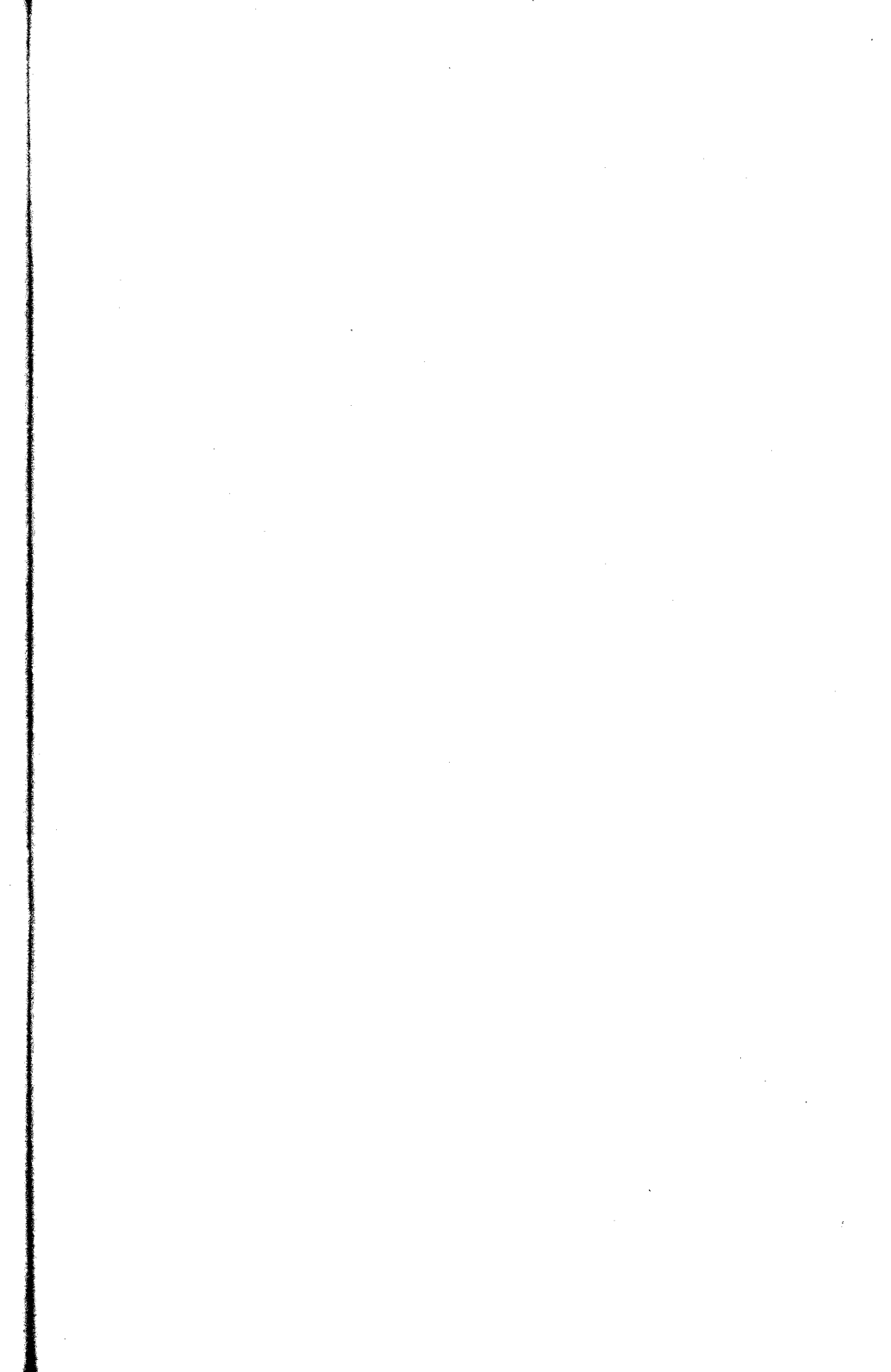
با تلاش مداوم و ستودنی نسل‌های پی در پی زبان‌شناسان ایران، آنچه در آغاز در قالب دانشی نوپا و وارداتی در علوم انسانی به کشورمان راه یافته بود، اکنون به علمی بومی و در خدمت زبان فارسی و زبان‌های ایران قرار گرفته است.

امروز دیگر بر تمامی متخصصانی که به نوعی با مطالعه‌ی زبان سروکار دارند، آشکار شده است که آگاهی از ابزارهای علمی چنین مطالعاتی، ضرورتی اجتناب‌ناپذیر به حساب می‌آید.

انتشارات علمی با بیش از صد و پنجاه سال خدمت در ساحت فرهنگ و نشر برای انتشار مجموعه‌ی وسیع از آرای برجسته‌ترین متخصصان این مرز و بوم به ویژه در حوزه مطالعات ادب فارسی، افتخار دارد مجموعه‌ی تازه‌ی خود را با نام «نگین‌های زبان‌شناسی» در اختیار تازه‌آشنایان با زبان‌شناسی و نیز متخصصان این حوزه قرار دهد.

این مجموعه، شامل ترجمه و تالیف نوشته‌هایی است که به همت یاران «علمی» در اختیار علاقمندان قرار خواهد گرفت.

محمدعلی علمی

به خواهرم طیبه

که تا همیشه وامدار مهربانی و فداکاری های اویم

- « به هر حال تو و فرضیه‌ات پرتاب سنگی هستی به هدفی خیلی دور. حرفم را می‌فهمی؟ »
- سر می‌جنبانم. « می‌دانم. اما استعاره می‌تواند فاصله را کم کند. »
- « ما استعاره نیستیم. »
- « می‌دانم. اما استعاره‌ها به کمک محو آنچه من و شما را از هم جدا می‌کند می‌آیند. »
- نگاهم که می‌کند، لبخند خفیفی به لبهایش می‌آید. « این عجیب‌ترین تمجیدی است که تاکنون شنیده‌ام. »
- « چیزهای عجیب و غریب زیاد است - اما احساس می‌کنم کم‌کم دارم به حقیقت نزدیک‌تر می‌شوم. »
- « در واقع به حقیقت استعاری نزدیک‌تر می‌شوی؟ یا از لحاظ استعاری به حقیقت واقعی؟ یا شاید این‌ها یکدیگر را تکمیل می‌کنند؟ »

(کافکا در کرانه)

فهرست مختصر مطالب

۲۳سخنی با خواننده
۲۵پیش‌گفتار
۳۱فصل اول: نگاهی به ساز و کارهای استعاره‌شناختی
۸۷فصل دوم: محبت و عشق از نگاه صوفیه
۱۶۵فصل سوم: سامانه‌های استعاری عشق در پنج اثر
۳۷۱نمایه

فهرست تفصیلی مطالب

۲۳.....	سخنی با خواننده
۲۵.....	پیش‌گفتار
۳۱.....	فصل اول: نگاهی به ساز و کارهای استعاره‌شناختی
۳۱.....	۱. ۱. درآمد
۳۲.....	۲. ۲. مروری بر نظریه استعاره‌شناختی
۳۳.....	۱. ۲. ۱. اجزای استعاره‌شناختی
۳۴.....	۱. ۲. ۱. ۱. قلمروی منبع، هدف و نگاهت
۳۹.....	۱. ۲. ۱. ۲. پایه‌های تجربی
۴۱.....	۱. ۲. ۱. ۳. تعابیر استعاری زبانی
۴۲.....	۱. ۲. ۱. ۴. استلزام
۴۴.....	۱. ۲. ۱. ۵. الگوهای فرهنگی
۴۴.....	۱. ۲. ۲. ویژگی‌های استعاره
۴۸.....	۱. ۳. ۲. ۱. انواع استعاره
۴۸.....	۱. ۲. ۳. ۱. از نظر ماهیت
۴۹.....	۱. ۲. ۳. ۲. ۱. از نظر شیوه مفهومی کردن یا کارکرد
۵۵.....	۱. ۳. ۲. ۳. ۱. از نظر خلاقیت یا متعارف بودگی
۵۸.....	۱. ۳. ۲. ۴. ۱. از نظر ساختار
۶۰.....	۱. ۳. ۲. ۵. ۱. از نظر گستردگی کاربرد

- ۶۳..... ۴. ۲. ۱. نقش و کاربرد استعاره شناختی
- ۶۵..... ۱. ۲. ۱. استعاره و ایدئولوژی
- ۶۸..... ۲. ۲. ۱. استعاره و فرهنگ
- ۷۷..... ۵. ۲. ۱. شیوه تحلیل و پردازش استعاره‌ها
- ۸۰..... یادداشت‌ها
- ۸۷..... فصل دوم: محبت و عشق از نگاه صوفیه
- ۸۷..... ۱. ۲. درآمد
- ۸۸..... ۲. ۲. تجربه‌های صوفیانه محبت و عشق
- ۸۹..... ۱. ۲. ۲. زنجیره‌های استعاری محبت از قرن دوم تا ششم هجری
- ۱۱۵..... ۳. ۲. ۲. زنجیره‌های استعاری عشق از قرن دوم تا ششم هجری
- ۱۲۱..... ۴. ۲. ۲. استعاره‌های عشق از قرن ششم تا هشتم هجری
- ۱۳۲..... ۳. ۲. سنت و تجدد صوفیان در استعاره‌پردازی
- ۱۳۸..... ۴. ۲. استعاره‌های جدید و قدیمی «عشق» از قرن دوم تا هشتم هجری
- ۱۴۵..... ۵. ۲. نگاشت‌های مرکزی و کلان استعاره‌های محبت و عشق
- ۱۵۷..... یادداشت‌ها
- ۱۶۵..... فصل سوم: سامانه‌های استعاری عشق در پنج اثر
- ۱۶۵..... ۱. ۳. درآمد
- ۱۶۶..... ۲. ۳. استعاره‌های قدرت
- ۱۶۶..... ۱. ۲. ۳. استعاره سلطان

فهرست تفصیلی مطالب ۱۵

- ۱۶۶..... ۱. ۲. ۳. استعاره سلطان در سوانح
- ۱۷۰..... ۱. ۲. ۳. سلطان عشق در عبرالعاشقين
- ۱۷۴..... ۱. ۲. ۳. باز نمود سلطان سوانح در رساله لوائح
- ۱۷۶..... ۱. ۲. ۳. ۴. سلطان گنج پاش عشق در لمعات
- ۱۷۸..... ۱. ۲. ۳. انسان قدرتمند
- ۱۸۲..... ۱. ۲. ۳. معشوق
- ۱۸۷..... ۱. ۲. ۳. ۴. جنگجو
- ۱۸۹..... ۱. ۲. ۳. ۵. صیاد
- ۱۹۴..... ۱. ۲. ۳. ۶. مقایسه تحلیلی استعاره های قدرت عشق در پنج متن
- ۱۹۸..... ۱. ۲. ۳. استعاره های نابودگر
- ۱۹۹..... ۱. ۲. ۳. نابودگری عشق در خدمت فنا، وحدت و غیرت در اندیشه غزالی
- ۱۹۹..... ۱. ۲. ۳. ۴. آتش علم سوز و عاشق سوز
- ۲۰۲..... ۱. ۲. ۳. ۴. صمصام غیرت
- ۲۰۴..... ۱. ۲. ۳. ۴. عشق مردم خوار
- ۲۰۵..... ۱. ۲. ۳. ۴. ۵. زهر قهر
- ۲۰۷..... ۱. ۲. ۳. ۴. آتش فنا در اندیشه عین القضاة
- ۲۰۸..... ۱. ۲. ۳. ۴. نابودگری؛ تهذیب در اندیشه روزبهان
- ۲۰۸..... ۱. ۲. ۳. ۴. عشق انسانی؛ آتش تهذیب کننده
- ۲۱۴..... ۱. ۲. ۳. ۴. سیف وحدت
- ۲۱۵..... ۱. ۲. ۳. ۴. طوفان و بوته امتحان
- ۲۱۶..... ۱. ۲. ۳. ۴. نابودگری؛ فنا و وحدت در اندیشه ناگوری
- ۲۱۷..... ۱. ۲. ۳. ۴. آتش جهان سوز

- ۲۲۰ ۳. ۳. ۴. ۲. نهنگِ درکشنده
- ۲۲۲ ۳. ۳. ۴. ۳. شیر جان شکار
- ۲۲۳ ۳. ۳. ۴. ۴. عشقه
- ۲۲۴ ۳. ۳. ۴. ۵. مبرد جان فرسا
- ۲۲۴ ۳. ۳. ۵. آتش سوزنده در ادراک عراقی
- ۲۲۵ ۳. ۳. ۶. مقایسه کارکردهای نابودگرانه عشق در پنج متن
- ۲۲۹ ۳. ۴. استعاره‌های معشوقی
- ۲۲۹ ۳. ۴. ۱. زیباروی مستور، در سوانح
- ۲۳۳ ۳. ۴. ۲. جمال عشق در تمهیدات
- ۲۳۶ ۳. ۴. ۳. حسن معشوق در عبهرالعاشقین
- ۲۴۰ ۳. ۴. ۴. معشوق در کمین در لویح
- ۲۴۳ ۳. ۴. ۵. زیباروی جلوه‌گر در اندیشه عراقی
- ۲۴۵ ۳. ۴. ۶. مقایسه تحلیلی ویژگی‌های معشوقی عشق میان پنج متن
- ۲۴۹ ۳. ۵. استعاره‌های روشنایی
- ۲۶۲ ۳. ۵. ۱. مقایسه کارکردهای استعاره روشنایی چهار اثر با یکدیگر
- ۲۶۶ ۳. ۶. استعاره‌های سفر
- ۲۶۷ ۳. ۶. ۱. خرده استعاره‌های سفر در سوانح
- ۲۶۷ ۳. ۶. ۱. ۱. راه به مثابه احوال عشق
- ۲۷۱ ۳. ۶. ۱. ۲. پرنده، الوهیت، سفر و بلندی
- ۲۷۴ ۳. ۶. ۲. خرده استعاره‌های سفر در تمهیدات
- ۲۷۸ ۳. ۶. ۳. خرده استعاره‌های سفر در عبهرالعاشقین

فهرست تفصیلی مطالب ۱۷

۲۸۰	۳. ۶. ۱. عشق انسانی و ربّانی نردبان‌پایهٔ عشق الهی
۲۸۶	۳. ۶. ۲. عشق الهی ذروه و غایت عشق
۲۹۰	۳. ۶. ۳. تحلیل دریافت شناختی روزبهان از عشق
۲۹۲	۳. ۶. ۴. خرده استعاره‌های سفر در لوایح
۲۹۷	۳. ۶. ۵. خرده استعاره‌های سفر در لمعات
۳۰۴	۳. ۷. استعاره‌های ارزشمندی
۳۰۵	۳. ۷. ۱. تعیین ناپذیری و ناشناختگی عشق در سوانح
۳۰۷	۳. ۷. ۲. ارزشمندی، خلعت عشق و اهلیت آن در نظر عین‌القضات
۳۰۸	۳. ۷. ۳. استعاره‌های ارزشمندی عشق در عبر‌العاشقین
۳۱۰	۳. ۷. ۴. عشق در ناشناخته و دور از دسترس در لوایح
۳۱۲	۳. ۷. ۵. مقایسهٔ کارکردهای شناختی ویژگی ارزشمندی چهارمتن
۳۱۴	۳. ۸. استعاره‌های سکر و مستی
۳۱۴	۳. ۸. ۱. شراب عشق و اسقاط تمییز عاشق در سوانح
۳۱۶	۳. ۸. ۲. بیخودی عشق انسانی، شرط سکر عشق الهی در عبر‌العاشقین
۳۱۸	۳. ۸. ۳. شراب مشاهده و قهر معشوق در لوایح
۳۲۰	۳. ۸. ۴. شراب تجلی معشوق در لمعات
۳۲۱	۳. ۸. ۵. مقایسهٔ موارد کاربرد و استعاره‌های مستی در چهار اثر
۳۲۳	۳. ۹. تحلیل نظام شناختی پنج صوفی
۳۳۵	سخن آخر
۳۳۹	یادداشت‌ها
۳۷۱	نمایه

۳۷۲.....نمایه اشخاص

۳۷۵.....نمایه کتابها

۳۷۷.....کتابنامه

فهرست تصاویر

- شکل ۱-۱- شیوه مفهومی کردن استعاره‌های هستی‌شناختی و ساختاری..... ۵۴
- شکل ۲-۱- عوامل مؤثر بر شکل‌گیری استعاره‌ها ۷۵
- شکل ۱-۲- کلان استعاره محبت و برخی خرده استعاره‌های آن ۱۴۷
- شکل ۲-۲- کلان استعاره‌های محبت و خرده استعاره‌های آن ۱۴۹
- شکل ۳-۲- کلان استعاره خداوند معشوق است ۱۵۲
- شکل ۴-۲- کلان استعاره تصوف راه است و برخی خرده استعاره‌های ۱۵۳
- شکل ۵-۲- کلان استعاره عشق نیرو است و برخی خرده استعاره‌های ۱۵۵
- شکل ۱-۳- کارکردهای معنایی استعاره سلطان در سوانح ۱۷۰
- شکل ۲-۳- استعاره سلطان و کارکردهای معنایی آن در ۱۷۴
- شکل ۳-۳- کارکردهای معنایی انسان قدرتمند در پنج متن ۱۸۱
- شکل ۴-۳- نمودهای زبانی و مفهومی نابودگری عشق در اندیشه غزالی ۲۰۷
- شکل ۵-۳- کارکردهای نابودگرانه عشق و قلمروهای تجربی ۲۲۵
- شکل ۶-۳- کارکردهای استعاره روشنایی در پیوند با این‌همانی ۲۶۶
- شکل ۷-۳- رابطه عشق و احوال در خرده استعاره عشق راه است ۲۶۷
- شکل ۸-۳- قلمرو تجربی پرنده و کارکردهای آن در سوانح ۲۷۲
- شکل ۹-۳- هستی‌مندهای کلان استعاره عشق به مثابه سفر در *عبرالعاشقین* ۲۹۱
- شکل ۱۰-۳- کارکرد خرده استعاره‌های سفر در *عبرالعاشقین*..... ۲۹۲

فهرست نمودارها

۸۸ نمودار ۱-۲- انواع هستومنها
۱۹۵ نمودار ۱-۳- فراوانی کاربرد استعاره قدرتمندی در پنج متن
۱۹۶ نمودار ۲-۳- فراوانی ویژگی های معشوقی عشق در پنج متن
۲۴۶ نمودار ۳-۳- فراوانی ویژگی های عشق در سوانح
۳۲۳ نمودار ۴-۳- فراوانی ویژگی های عشق در تمهیدات
۳۲۶ نمودار ۵-۳- فراوانی ویژگی های عشق در غیرالعاشقین
۳۲۸ نمودار ۶-۳- فراوانی ویژگی های عشق در لوايح
۳۳۲ نمودار ۷-۳- فراوانی ویژگی های عشق در لمعات
۳۳۳ نمودار ۸-۳- فراوانی ویژگی های عشق در لمعات

فهرست جدول‌ها

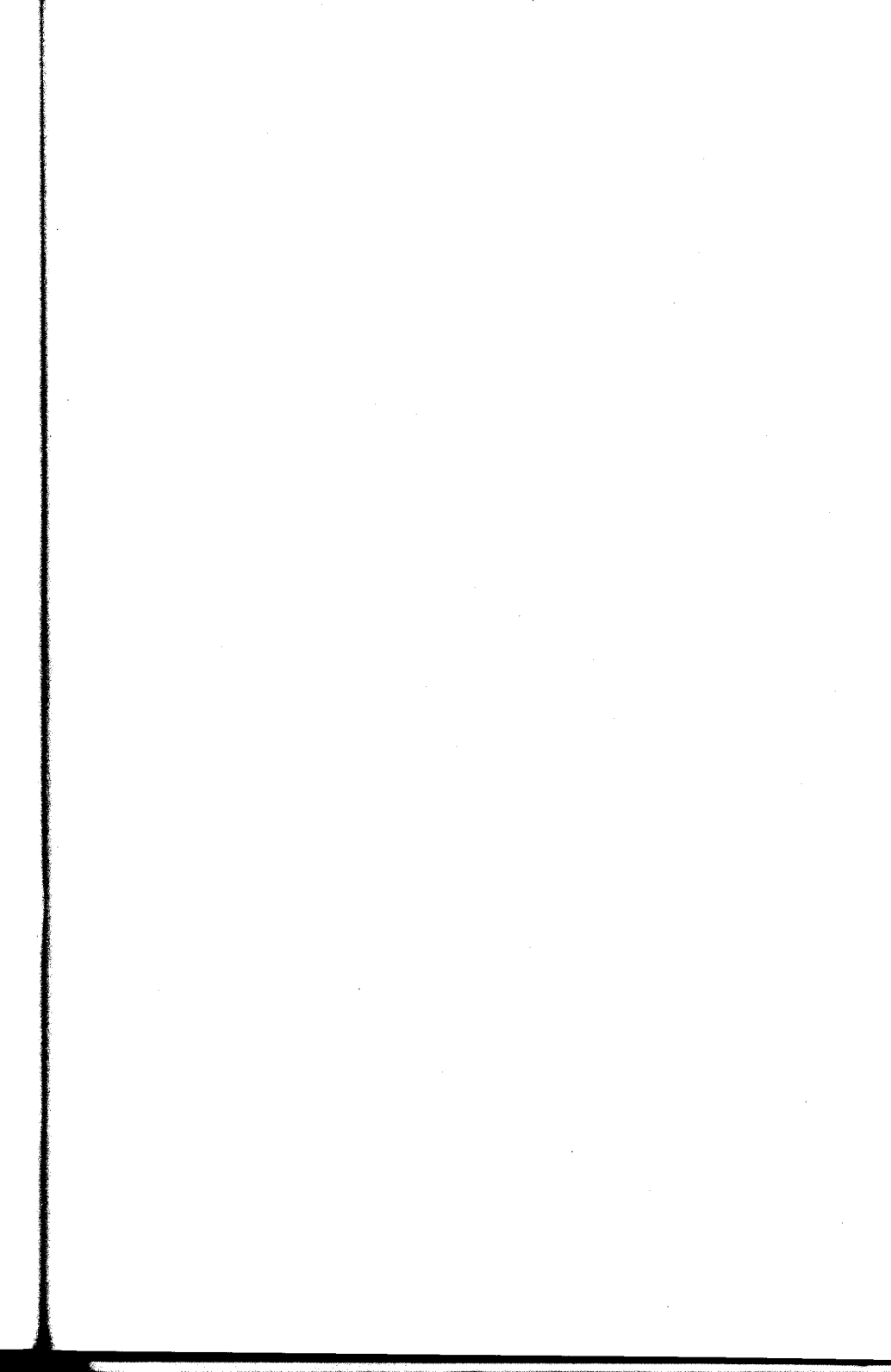
۷۹	جدول ۱-۲- نمونه‌هایی از معنای واقعی و استعاری
۹۰	جدول ۱-۲- هستومندهای بی‌جان ظرف و غیرظرفِ محبت در
۹۷	جدول ۲-۲- استعاره‌های هستی‌شناختی و کارکردهای شناختی در
۱۰۱	جدول ۲-۳- هستومندهای ظرف و غیر ظرف محبت
۱۰۱	جدول ۲-۴- هستومندهای جاندار محبت در قرن‌های چهارم و
۱۱۵	جدول ۲-۵- استعاره‌های هستی‌شناختی محبت و کارکردهای شناختی
۱۱۶	جدول ۲-۶- هستومندهای ظرف و غیرظرفِ عشق،
۱۱۶	جدول ۲-۷- هستومندهای جاندار عشق در قرن‌های دوم تا
۱۲۳	جدول ۲-۸- هستومندهای ظرف و غیرظرفِ عشق،
۱۲۹	جدول ۲-۹- هستومندهای جاندار عشق در قرن‌های ششم تا
۱۴۳	جدول ۲-۱۰- استعاره‌های مشترک و متفاوت عشق
۲۶۲	جدول ۳-۱- تعابیرزبانی استعاری روشنایی عشق و کارکردهای
۳۰۱	جدول ۳-۲- قلمروهای تجربی مشترک ویژگی سفر میان پنج متن
۳۱۴	جدول ۳-۳- تعابیرزبانی استعاری ارزشمندی عشق و کارکردهای
۳۲۱	جدول ۳-۴- تعابیرزبانی استعاری سکر و مستی عشق و کارکردهای
۳۲۴	جدول ۳-۵- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در سوانح
۳۲۷	جدول ۳-۶- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در تمهیدات
۳۲۹	جدول ۳-۷- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در عبرالعاشقین ..
۳۳۲	جدول ۳-۸- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در لواط
۳۳۴	جدول ۳-۹- ویژگی‌های عشق و کارکردهای شناختی آن در لمعات

سخنی با خواننده

به گواهی متون عرفانی فارسی، «عشق» یکی از کلیدی‌ترین مفاهیمی است که از همان دوره‌های آغازین تصوف، ذهن عرفا را به خود مشغول کرده است. اهمیت این موضوع موجب شده تا تحقیقات متعددی درباره آن صورت گیرد و با این وجود، همچنان «عشق دریایی است کرانه ناپدید».

کتاب حاضر برگ دیگری از جستجوگری‌های دراز دامن در باب شناخت و تفسیر عشق از دیدگاه عرفا است که حاصل تلاش نگارنده در رسیدن به دریافت و شیوه ادراک صوفیه از عشق با استفاده از نظریه استعاره شناختی است که امروزه در دنیای مطالعات زبان‌شناسی به عنوان یکی از نظریه‌های مؤثر و پرطرفدار در واکاوی و نقد متون شناخته شده است.

امید است این کتاب، مقدمه مفید و تفکر برانگیزی بر مطالعات متون عرفانی و استعاره شناختی باشد و مورد استفاده دانشجویان رشته ادبیات فارسی، زبان‌شناسی، ادیان و عرفان و سایر علاقه‌مندان به عرفان، ادبیات فارسی و تحقیقات شناختی قرار گیرد.

به نام خدا

پیش‌گفتار

امروزه پژوهش‌های شناختی استعاره، به جهت جنبه اسنادی و اثباتی تحلیل‌های زبان‌شناسانه، در زمینه مطالعات متون بسیار مورد توجه و علاقه محققان ادبیات واقع شده است. اما با وجود رواج این نظریه در غرب، در تحقیقات ادبی ایران، همچنان مهجور مانده و پژوهش چشمگیری به خصوص در زمینه کاربرد آن صورت نگرفته است.

علاوه بر این، بسیاری از تحقیقات انجام شده در ادبیات عرفانی، درباره شناسایی و بازخوانی آثار، خصوصاً در زمینه شعر و آثار شخصیت‌های برجسته-ای چون عطار، مولوی و... بوده و توجه کمتری به متون منثور عرفانی شده است. همچنین عمده این تحقیقات، به علت ناشناخته ماندن آثار منثور عرفانی، درباره شرح و تصحیح آنها بوده است. قابل ذکر است که اکثر پژوهش‌های موجود، درباره حالات و مراتب عشق در اشعار و اقوال عرفا بوده و تاکنون پژوهشی به نحوه تلقی عرفا از عشق براساس استعاره‌های ایشان، اختصاص نیافته است، مجموع این کاستی‌ها، نگارنده را بر آن داشت تا به منظور دستیابی به نقد و تفسیر دقیقتر و جدیدتری از عشق و رسیدن به دریافت بنیادی صوفیه از این مفهوم به تحلیل آثاری چون *سوانح العشاق*، *تمهید ششم تمهیدات*، *عبرالعاشقین*، *رساله لوائح* و *لمعات* پردازد چرا که همگی به طور اختصاصی به مفهوم عشق پرداخته‌اند و منشأ اثر در تاریخ تحول دریافت عشق بوده‌اند.

با توجه به آنچه گفته شد، کتاب حاضر در سه قسمت عمده تبویب شده؛ در فصل نخست به منظور فراهم ساختن چشم انداز و پیش‌زمینه‌ای از نظریه استعاره شناختی، به توضیح چارچوب نظری پرداخته شده است. قابل ذکر است که چون تحقیقات قبلی (خصوصاً در زبان فارسی) برخی از مسائل را مورد بررسی قرار نداده‌اند و اطلاعات آنها در این باره هنوز ناکافی است و نیز برخی از مطالب مورد استفاده در این تحقیق در پژوهش‌های قبلی نیز ذکر شده ازین رو تلاش نگارنده در این فصل بر آن بوده تا ضمن اشاره گذرا به مطالب مشترک، بحث‌های دیگری را که در زمینه مطالعاتی نظریه هنوز به زبان فارسی مدون نشده ذکر کند تا بدین ترتیب ضمن دوری جستن از تکرار مکررات، مطالب عمومی و خلاصه‌ای از نظریه را در اختیار خواننده قرار دهد.

در فصل دوم به بررسی عشق و محبت در آثار عرفانی متثور از قرن دوم تا هشتم هجری پرداخته شده است. در واقع از آنجا که پیدایش استعاره‌های عشق در پنج متن مورد بررسی تا حدود زیادی وابسته به اقوال و متون عرفانی پیشین بوده از این رو ناگزیر برای به دست دادن سابقه این مفهوم، متون و اقوال عرفا نیز از بدو ورود عشق - قرن سوم هجری- تا زمان آخرین متن اصلی مورد بررسی - ابتدای قرن هشتم - بررسی شده است.

همچنین به دلیل آن که تقریباً تا اواسط قرن سوم سخن چندانانی از عشق در آثار صوفیه نمی‌بینیم و در کتب و اقوال صوفیه پیشین بیشتر با لفظ «محبت» روبرو هستیم تا «عشق» و نیز اینکه نظرهای عرفای این دوره در باب محبت پایه‌ای برای آراء صوفیه بعدی درباره عشق شده است، از این رو، نگارنده لازم دیده در بررسی پیشینه «عشق»، دست‌کم تا جایی که خود این مفهوم به صراحت و به طور عمومی جواز ورود به آثار صوفیه را گرفته، یعنی از قرن

ششم به بعد، مفهوم «محبت» را هم بررسی کند. بدین ترتیب در فصل دوم که به بررسی پیشینه عشق اختصاص یافته، نزدیک به چهل و اندی متن عرفانی را مطالعه و بررسی کرده است.

منابع اصلی نگارنده برای مطالعه عشق در قرن‌های دوم تا پنجم هجری که در شرح حال و عقاید صوفیان آثار مکتوب کمتر بوده کتاب‌های درسی مانند اللمع فی التصوف، رساله قشیریه، کشف المحجوب، التعرف لمذهب أهل التصوف، شرح التعرف لمذهب التصوف، تهذیب الاسرار فی اصول التصوف، آثار ابوعبد الرحمان سلمی و مانند اینها بوده و در کنار این آثار نگارنده از رساله‌های پراکنده باقیمانده صوفیانی چون شقیق بلخی (رساله آداب العبادات)، ابوالحسین نوری (مقامات القلوب)، حارث محاسبی (الوصایا)، خواجه عبدالله انصاری (منازل السائرين)، ابوالحسن خرقانی (نورالعلوم) و... برای استخراج پیشینه استعاره‌های عشق کمک گرفته است. علاوه بر این، آثار تذکره ماندی همچون تذکره الاولیاء عطار، حلیه الاولیاء و طبقات الاصفیاء ابونعیم اصفهانی و طبقات الصوفیه خواجه عبدالله انصاری نیز مآخذ مهمی برای بیرون کشیدن این پیشینه بوده‌اند.

از قرن ششم به بعد که عشق جزء لاینفک و مهم احوال و مقامات تصوف می‌گردد و رساله نویسی در میان صوفیان گسترش بیشتری می‌یابد، طبعاً برای کشف استعاره‌های عشق منابع بیشتری در اختیار نگارنده قرار داشته است. از جمله آثار بررسی شده در این دو قرن می‌توان به مشارق انوار القلوب ابن دباغ، رساله عقل و عشق و مرصادالعباد نجم رازی، کشف الاسرار میبیدی، روح الارواح

سمعانی، انس‌التائین شیخ احمد جام، فصوص الحکم و فتوحات المکیه ابن عربی، انسان کامل نسفی، مقالات شمس تبریزی و ... اشاره کرد.

در گزینش آثار این ادوار، عوامل مختلفی نقش داشته: عامل نخست؛ تعلق به گفتمان تصوف بوده است. برای مثال اگر چه روح الارواح و کشف الاسرار را به لحاظ موضوعی باید جزء آثار دینی محسوب کرد اما نوع بیان و نیز نگرش عرفانی حاکم بر آنها موجب انتخاب آنها شده، عامل دوم محوریت موضوع عشق بوده است. سومین عامل نیز مثنوی بودن آنها بوده چرا که آثار منظوم به لحاظ نظام مفهومی و استعاره‌های شناختی سیر پیش‌رونده و خاص خود را داشته‌اند و به همین دلیل در پنج اثر مورد بررسی هم، استعاره‌های اشعار در نظر گرفته نشده‌اند. اما چهارمین عامل، اثرگذاری و ارتباط بعضی از این آثار با پنج متن این تحقیق بوده است. برای مثال انتخاب متن‌هایی همچون فتوحات المکیه و فصوص الحکم ابن عربی براساس اثرگذاری در نظام فکری عراقی بوده است.

حضور این فصل از چند جهت در این تحقیق اهمیت دارد. نخست؛ از جهت استخراج و کشف پایه‌های تجربی و قلمروهای دخیل در مفهومی‌سازی محبت و عشق که ما را به سوی دریافت مفهومی و ویژگی‌های مورد توجه صوفیه از این دو مفهوم هدایت می‌کرده است. دوم؛ از لحاظ پیدا کردن استعاره‌های کلیشه‌ای و خلاقه صوفیه درباره «محبت» و به ویژه «عشق» و سپس بررسی و تبیین دیدگاه ایشان از این دو مفهوم در این ادوار. سوم؛ میسر شدن امکان تبیین نگاهت‌های مرکزی و در نهایت گفتمان‌های اصلی و غالب «عشق» در این قرون، از رهگذر مشخص کردن استعاره‌های متعارف و چهارم؛ تحلیل و بازکاوی پایه‌های فکری و فرهنگی پنج نویسنده اصلی، زیرا این

گفتمان‌ها بی‌تأثیر بر نگرش و جهان بینی ایشان نبوده است. به عبارت دیگر هر نویسنده بنا بر گرایش‌های عرفانی که داشته متأثر از شخص یا وابسته به سنت عرفانی خاصی بوده، که مطابق با آن، دیدگاه مشخصی را برای بیان اندیشه‌های عرفانی خود برمی‌گزیده است.

در فصل سوم که نگارنده به دنبال کشف و بررسی نظام‌های استعاری عشق در پنج متن سوانح، تمهید ششم تمهیدات، عبر‌العاشقین، لوائح و لمعات بوده از میان ویژگی‌های متعارف و اصلی عشق که در فصل دوم ذکر شده هفت ویژگی قدرتمندی، نابودگری، معشوقی و... را در پنج متن مذکور بررسی کرده، علت انتخاب این ویژگی‌ها حاکمیت و گستردگی آنها و همین‌طور اشتراک‌شان در این متون بوده است.

روش کار در این فصل بدین ترتیب بوده که در ذیل هر ویژگی، متن‌ها به ترتیب تاریخی بررسی شده و سپس با ذکر نمونه‌های استعاری آن ویژگی، به تحلیل و بررسی‌اش پرداخته شده است. همچنین از آنجا که این متن‌ها همگی در درون گفتمان عرفانی شکل گرفته‌اند و دارای سابقه مشترک بوده‌اند و رسیدن به نظام مفهومی‌سازی عشق و همین‌طور دریافت‌های مشترک و متفاوت هر نویسنده در این تحقیق دارای اهمیت بوده، به همین دلیل در پایان بحث‌های تحلیل هر ویژگی در ذیل عنوانی مجزا که در حکم جمع‌بندی استعاره‌پردازی‌های نویسندگان بوده، به مقایسه استعاره‌های متن‌ها با یکدیگر با استفاده از نمودار و جدول پرداخته شده است.

سرانجام در پایان این فصل به منظور داشتن چشم‌اندازی از تمامیت شبکه‌های استعاری ویژگی‌های ذکر شده در هر متن و دست یافتن به کلیت نظام استعاری عشق در منظومه فکری این نویسندگان، در قسمت تحلیل نظام

شناختی پنج صوفی با توجه به برجستگی و پنهان‌سازی هفت ویژگی به مطالعه جزئی‌تر و در عین حال مختصر این ویژگی‌ها در کنار یکدیگر در آثار مذکور پرداخته شده است. بدین ترتیب که در تحلیل هر اثر نخست با استفاده از نمودار دایره‌ای، فراوانی توجه و برجستگی هر ویژگی نشان داده شده و سپس در قالب جدول، هر ویژگی به همراه، خرده‌استعاره و کارکردهای شناختی‌اش آورده شده است.

در شکل‌گیری این اثر، افراد زیادی نقش داشته‌اند که هر یک به نحوی مرا مدد رسانده‌اند و قدردانی و تشکر از ایشان، گام کوچکی در جهت یادآوری دینم به آنهاست. پس به رسم ادب و احترام زحمات بی‌دریغ و دلسوزانه استادان بزرگوار و فرزانه؛ آقای دکتر محمود فتوحی، آقای دکتر ابوالقاسم قوام، آقای دکتر امید همدانی، خانم دکتر مریم صالحی‌نیا و آقای دکتر فرزانه سجودی را ارج می‌نهم که راهنمایی، مشاوره‌ها و نقدهایشان، راهگشا و یاورم بوده است و همین‌طور همراهی و دلگرمی‌های خواهرم طیبه و همدلی‌های دوستان خوبم خانم دکتر معصومه محتشم، خانم دکتر مینا بهنام، خانم دکتر شبانم علومی و خانم فاطمه خندان را تا همیشه به یاد خواهم داشت.

زهره هاشمی

مشهد، اسفندماه، ۱۳۹۳